

Артър Конан Дойл

Картонената кутия

При избора на типични случаи, които илюстрират забележителните дедуктивни методи на моя приятел Шерлок Холмс, аз обикновено гледам да се спра на онези от тях, които съдържат най-малко сензационност, но в замяна на това предоставят най-добри възможности за разкриване на неговото дарование. За съжаление обаче не е възможно изцяло да се отдели сензационното от криминалното и това изправя летописеца пред дилемата или да пожертва подробности, които имат основно значение за разказа му, или да използва материал, предоставен му от случайността, а не от собствения избор. След този кратък предговор ще премина към бележките си за един случай, представляващ верига от едновременно странни и будещи ужас събития.

Беше изключително горещ августовски ден. Улица „Бейкър“ пламтеше, нажежена като пещ, а ослепителният блясък на слънцето върху жълтеникавата тухлена сграда на отвъдната страна на улицата дразнеше очите до болка. Човек трудно би могъл да повярва, че това са същите стени, които едва се съзираха в мъглата през мрачните зимни дни.

Транспарантите бяха полупуснати и Холмс, свит на кълбо върху дивана, четеше и препрочиташе някакво писмо, което бе получил със сутрешната поща. Що се отнася до мен, от службата си в Индия бях привикнал да понасям по-леко горещината, отколкото студа, тъй че покачането на термометъра до 33° не ме измъчваше ни най-малко. Сутрешният вестник обаче беше съвсем безинтересен. Парламентът бе вече разпуснат. Всичко живо бе напуснало града и аз мечтаех за горските поляни на Ню Форист или за пясъчните плажове на океана. Банковата ми сметка обаче беше изчерпана и бях принуден да отложам почивката си, а що се отнася до моя приятел, него не го привличаха нито зелените поля и гори, нито морето. Той обичаше да лежи сред самия център на петмилионния град, да чувства непрекъснато връзката си с хората и да откликва на всеки най-малък слух или подозрение за неразкрито престъпление. Любовта към природата не бе намерила място сред многостранните му наклонности и единственото му разнообразие бе да отклони вниманието си от градския злосторник, за да залови някой негов събрат от провинцията.

Като разбрах, че Холмс е прекалено погълнат от писмото и не проявява желание да разговаряме, аз захвърлих скучния вестник, облегнах се назад в стола и се унесох в мисли. Неочаквано гласът на моя приятел ме върна към действителността.

– Имате право, Уотсън – рече той. – Наистина това е безсмислен начин за уреждане на един конфликт.

– Крайно безсмислен дори! – откликнах аз, а след това, осъзнавайки изведнъж, че той бе повторил мисълта, която владееше в момента съзнанието ми, се изправих на стола и го загледах с пълно недоумение.

– Но как е възможно, Холмс? – извиках аз. – Това надхвърля всички мои представи.

Холмс се засмя от сърце на удивлението ми.

– Сигурно си спомняте – каза той, – че когато преди известно време ви прочетох откъс от разказа на По, в който един наблюдателен и логично мислещ човек проследява неизказаните мисли на своя събеседник, вие приехте тази история като измислица на автора. Отнесохте се с недоверие към забележката ми, че и аз имам навика да върша същото.

– О, не!

– Наистина, драги Уотсън, не го изразихте с думи, а само с вдигане на вежди. Затова, когато видях, че захвърлихте вестника и потъгнахте в мисли, аз се зарадвах на възможността да ги разчета и евентуално да ги прекъсна, за да ви докажа, че мога да кореспондирам мислено с вас.

Аз обаче все още не бях ни най-малко убеден.

– В прочетения от вас откъс човекът с логичната мисъл вадеше заключенията си, наблюдавайки действията на другия, който, ако си спомням добре, се спъваше в купчина камъни, гледаше нагоре към звездите и т.н. Аз обаче си седях кротко на стола и не разбирам какви указания съм могъл да ви дам.

– Не сте справедлив към себе си. Чертите на лицето са средство, с което човек изразява чувствата си, а вашите черти ви служат отлично в това отношение.

– Нима искате да кажете, че сте прочели потока на мислите ми по чертите на лицето?

– Точно така, и най-вече по очите. Може би не си спомняте за какво се замислихте най-напред?

– Не, наистина не си спомням.

– Тогава ще ви кажа. След като захвърлихте вестника – действието, което всъщност привлече вниманието ми към вас, – около половин минута изразът на лицето ви беше съвсем празен. После очите ви се спряха върху наскоро сложения в рамка портрет на генерал Гордън и по промяната на лицето разбрах, че в съзнанието ви се е зародила някаква мисъл. Тя обаче не се задържа дълго. Погледът ви се премести насреща към необрамчения портрет на Хенри Уорд Бийчър, който стои върху купчината книги. След това погледнахте нагоре към стената и мисълта ви вече ми бе напълно ясна. Мислехте си, че ако портретът се сложи в рамка и

се закачи, ще запълни празното място и ще кореспондира с портрета на Гордън от насрещната стена.

– Наистина сте проследили съвсем точно размишленията ми – възкликнах аз.

– Дотук трудно можех да се заблудя. После обаче мислите ви отново се върнаха към Бийчър и вие се възяхте напрегнато в портрета, сякаш разучавахте характера му по чертите на лицето. Очите ви постепенно се успокоиха, но продължихте да гледате в същата посока, а лицето ви помръкна. Припомняхте си различни злополучия в кариерата на Бийчър. За мен беше напълно ясно, че наред с всичко това не можехте да не помислите и за задачата, с която той се нагърби в полза на Севера по време на Гражданската война. Защото си спомням какво бурно негодувание предизвика у вас начинът, по който той бе посрещнат от някои наши прекалено ревностни съотечественици. На времето това силно ви възмути и аз бях сигурен, че не можете да помислите за Бийчър, без да си спомните и за този инцидент. Когато миг по-късно видях погледа ви да се отклонява от портрета, предположих, че мисълта ви отново се е върнала към Гражданската война, а когато забелязах как стиснахте зъби, как очите ви заблестяха и ръцете ви се свиха в юмруци, вече бях сигурен, че наистина мислите за храбростта, проявена от двете страни при онази отчаяна борба. Но после лицето ви помръкна отново, поклатихте глава – размишлявахте за страданието и ужаса, за дадените напразно човешки жертви. Протегнахте несъзнателно ръка към старата си рана и по устните ви се плъзна тъжна усмивка, която ми подсказа, че си давате сметка колко безсмислен е този начин за уреждане на международни спорове. Тук вече бях съгласен с вас, че начинът е наистина безсмислен, и останах доволен от правилността на изводите си.

– Да, наистина са напълно правилни – рекох аз. – Но трябва да призная, че и сега, след като ми обяснихте всичко, не съм по-малко удивен от преди.

– О, не, драги Уотсън, уверявам ви, че това беше само един повърхностен опит и нямаше да го натрапя на вниманието ви, ако онзи ден не бяхте проявили такава недоверчивост. Сега обаче пред мен възникна един проблем, който може да се окаже по-труден за разрешаване, отколкото този малък експеримент с четенето на мисли. Обърнахте ли внимание на едно кратко съобщение във вестника, относно необикновеното съдържание на някакъв пакет, изпратен по пощата до госпожица Къшинг, на улица „Крос“, Кройдън.

– Не, не съм.

– А, значи сте го прескочили незабелязано. Моля, подайте ми вестника, ако обичате. Ето го тук, под финансовата рубрика. Бъдете така добър да го прочетете на глас.

Поех вестника, който той ми подхвърли обратно, и зачетох съобщението. То бе озаглавено: „Ужасяващият пакет.“

„Госпожица Сюзън Къшинг, живуща на улица «Крос», Кройдън, е станала жертва на нещо, което би могло да се сметне за крайно възмутителна груба шега, освен ако зад инцидента не се крие някаква зла умисъл. Вчера следобед, в два часа, раздавачът ѝ е доставил малък пакет, опакован в амбалажна хартия. Пакетът е съдържал картонена кутия, пълна с морска сол. Когато започнала да изпразва кутията, госпожица Къшинг с ужас открила сред морската сол две човешки уши, очевидно отрязани съвсем наскоро. Кутията била изпратена същата сутрин чрез колетната служба в Белфаст. Няма никакво указание за изпращача и случаят става още по-тайнствен поради обстоятелството, че госпожица Къшинг, неомъжена дама на петдесет години, винаги е водила доста затворен живот и има толкова малко познати, с които би могла да поддържа кореспонденция, че би било изключително събитие да получи каквото и да било по пощата. Преди няколко години обаче, когато е живяла в Пендж, тя давала под наем стаи от къщата си на трима студенти по медицина, от които след време се видяла принудена да се отърве поради техния шумен и разюздан начин на живот. Полицията е на мнение, че това безчинство спрямо госпожица Къшинг е било извършено от тримата младежи, които са ѝ имали зъб и са искали да я изплашат с тези останки от залата за дисекции. Тази теория изглежда приемлива поради обстоятелството, че единият от младежите бил от Северна Ирландия – и доколкото госпожица Къшинг си спомня – именно от Белфаст. Междувременно случаят е поверен на господин Лестрейд, един от най-способните ни полицейски инспектори, и той енергично се зае с разследването му.“

– Това е всичко от „Дейли Кроникъл“ – рече Холмс, когато свърших четенето на съобщението. – А сега нека чуем какво има да ни каже нашият приятел Лестрейд. Сутринта получих от него записка, в която ми пише: „Струва ми се, че този случай е напълно във Вашата компетентност. Вярваме, че ще успеем да го изясним, малко се затрудняваме

обаче от обстоятелството, че няма на какво да се опрем. Естествено телеграфирахме до пощенската служба в Белфаст, но се оказа, че същия ден при тях са постъпили голям брой колетни пратки и те не могат да си спомнят нищо специално нито за този пакет, нито за неговия изпращач. Кутията е половинфунтова – от тия, в които се продава напоен с мед тютюн – и не ни подсказва нищо. Все пак версията за студентите по медицина ми изглежда най-правдоподобна, но ако Вие можете да отделите няколко часа, много ще се радвам да се видя с Вас. През целия ден ще бъда или в дома на госпожица Къшинг, или в полицейския участък.“

– Е, какво ще кажете, Уотсън? Можете ли да превъзмогнете жегата и да дойдете с мен в Кройдън, за да прибавите по всяка вероятност още един случай към вашата колекция?

– И без това се чудех с какво да се заловя.

– Ето че ви се предлага нещо интересно. Позвънете да ни донесат обувките и наредете да повикат файтон. Аз ще бъда готов след миг – искам само да си сваля халата и да напълня табакерата си с пури.

Докато пътувахме с влака, навън внезапно се изля проливен дъжд и в Кройдън горещината вече не бе така мъчителна, както в града. Холмс беше изпратил телеграма и Лестрейд, пъргав и старателен както винаги, вече ни чакаше на гарата. След пет минути стигнахме до улица „Крос“, където живееше госпожица Къшинг.

Улицата беше дълга, с кокетни и спретнати двуетажни тухлени къщи с бели каменни стъпала. Малки групи жени, препасани с престилчици, стояха на праговете и бърбеха. Някъде към средата на улицата Лестрейд спря и почука на една врата. Отвори ни млада прислужница. Тя веднага ни въведе във всекидневната, където седеше госпожица Къшинг – жена със спокойно лице и с големи благи очи; косата ѝ беше прошарена и две лимби се спускаха върху слепоочията. В скута ѝ лежеше nedovършена бродирана покривчица за облегалото на канапе, а на табуретка до нея стоеше кошничка с цветни копринени конци.

– Онези ужасни неща са вън в бараката – рече тя при влизането на Лестрейд. – Бих искала да ги отнесете вече оттука.

– Ще ги взема, госпожице Къшинг. Задържах ги само за да ги види моят приятел господин Холмс във ваше присъствие.

– А защо именно в мое присъствие?

– За да може, ако пожелае, да ви зададе някои въпроси.

– Какъв смисъл има да ми се задават въпроси, след като вече казах, че не знам нищо?

– Права сте, госпожо – намеси се Холмс с обичайния си

успокоителен тон. – Не се съмнявам, че тази история и без това вече ви е угнетила достатъчно много.

– Наистина. Аз съм скромна жена и вода съвсем затворен живот. Не съм свикнала да виждам името си във вестниците и къщата ми да бъде пълна с полицаи. Не желая повече онези неща да се внасят тук, господин Лестрейд. Ако вие искате да ги видите, ще трябва да отидете в бараката.

Бараката се намираше в малката градинка зад къщата. Лестрейд влезе вътре и изнесе жълта картонена кутия, парче амбалажна хартия и една връв. Тримата седнахме на пейката на края на пътеката и Холмс се зае да разглежда предметите, които Лестрейд му бе подал.

– Връвта е изключително интересна – забеляза той, като я вдигна към светлината и я помириса. – Какво ще кажете за тази връв, Лестрейд?

– Била е насмолена.

– Точно така. Парче насмолен канап. Несъмнено сте забелязали също, че госпожица Къшинг е прерязала връвта с ножица, което личи от двата разръфани края. Това е особено важно.

– Аз пък не виждам защо да е толкова важно – възрази Лестрейд.

– Защото възелът е останал непокътнат, а този възел е малко по-особен.

– Да, завързан е изкусно. Аз вече обърнах внимание на това обстоятелство – рече самодоволно Лестрейд.

– Но стига сме говорили за връвта – каза Холмс, като се усмихна. – Сега да разгледаме опаковката. Амбалажна хартия с ясно доловима миризма на кафе. Как, не сте ли я усетили? Мисля, че е много характерна. Адресът е написан с доста разкривени букви: „Госпожица С. Къшинг, улица «Крос», Кройдън.“ Писецът е бил с широк връх, а мастилото – доброкачествено. Думата Кройдън първоначално е била написана с буквата „г“, поправена след това на „д“. Следователно колетът е бил изпратен от мъж – почеркът е несъмнено мъжки, – слабообразован и непознаващ предградието Кройдън. Дотук всичко е ясно. Кутията е жълта, половинфунтова, от тютюн, по нея няма нищо особено освен двата отпечатачка от палци в долния ляв ъгъл. Пълна е с морска сол, която обикновено се използва за съхраняване на необработени кожи, а и за някои други, по-груби търговски цели. И вътре са заровени тези крайно странни находки.

Докато говореше, той извади двете уши, постави ги на една дъска върху коленете си и се зае да ги разглежда внимателно, а ние с

Лестрейд, надвесени от двете му страни, поглеждахме ту към тези ужасяващи останки, ту към съсредоточеното и загрижено лице на нашия събеседник. Накрая той ги върна обратно в кутията и остана известно време дълбоко замислен.

– Сигурно сте забелязали – каза Холмс най-сетне, – че ушите не са чифт.

– Да, забелязах. Но ако това е някаква дебелашка шега на студенти от дисекционната зала, за тях е било безкрайно лесно да изпратят две различни уши.

– Съвсем вярно. Само че това не е дебелашка шега.

– Сигурен ли сте?

– Някои подробности опровергават изцяло тази вероятност. Трупите в дисекционните зали се инжектират с консервиращи средства, а тези уши не носят следи от това, те са съвсем свежи. Отрязани са с тъп инструмент, което не би могло да се случи, ако беше работа на студент. И още нещо – на занимаващия се с медицина човек никога няма да му хрумне да ги запази в морска сол, когато подръка има карболов или някакъв друг спиртен разтвор. Пак повтарям, не става въпрос за груба шега, а за сериозно престъпление, което ни предстои да разследваме.

Смътно безпокойство ме обзе, докато слушах думите на моя приятел и гледах мрачната непоколебимост, изписана върху лицето му. Това жестоко въстъпление очевидно криеше зад себе си нещо страшно и необяснимо. Лестрейд обаче поклати глава като човек, който все още не е напълно убеден.

– Без съмнение – каза той – има известни основания да се отрича версията за грубата шега, но доводите срещу другата хипотеза са далеч по-силни. Известно ни е, че през последните двадесет години тази жена е водила най-скромнен и почтен живот, както в Пендж, така и тук. През цялото това време тя едва ли е прекарала повече от един ден вън от дома си. Защо тогава, за бога, някакъв си престъпник ще ѝ изпраща доказателствата за своята вина, особено пък след като тя – освен ако не е някаква съвършена актриса – знае по въпроса толкова малко, колкото и ние?

– Тъкмо това е проблемът, който ни предстои да решаваме – отвърна Холмс, – и аз от своя страна ще пристъпя към него с предположението, че разсъжденията ми са верни и че е било извършено двойно убийство. Едното от ушите е женско – мъничко, красиво оформено, с дупка за обича. Другото е мъжко, обгоряло от слънцето и също с дупка за обича. Тези двама души вероятно са мъртви, иначе щяхме вече да сме

подочули нещичко за тях. Днес е петък. Колетът е бил изпратен в четвъртък сутринта. В такъв случай трагедията се е разиграла в сряда или във вторник, а може би и още по-рано. Ако тези двама души са мъртви, кой друг освен техният убиец би се заел да изпраща уликите за деянието си на госпожица Къшинг? Можем спокойно да допуснем, че изпращачът на пакета е човекът, когото търсим. Но той трябва да е имал някаква сериозна причина да изпрати на госпожица Къшинг този пакет. А каква именно причина? Може би да ѝ съобщи, че делото е извършено, или пък за да ѝ причини болка. В такъв случай обаче тя би трябвало да знае кой е той. А знае ли тя наистина това? Аз се съмнявам. Ако е знаела, защо тогава ще вика полицията? Могла е да зарови някъде ушите и никой нямаше да разбере нищо. Ето как би постъпила тя, ако е искала да прикрие престъпника. Ако обаче не иска да го прикрива, тогава би трябвало да каже името му. Тук има нещо заплетено, което трябва да се разнищи.

До този момент Холмс бе говорил разпалено и високо, загледан разсеяно отвъд градинската ограда, но сега изведнъж скочи на крака и се упъти към къщата.

– Искам да задам няколко въпроса на госпожица Къшинг – поясни той.

– В такъв случай аз ще ви оставя, тъй като трябва да свърша една друга работа – рече Лестрейд. – Пък и смятам, че няма какво повече да науча от госпожица Къшинг. Ще ме намерите в полицейския участък.

– Ще се отбием на път за гарата – отговори Холмс.

Малко след това двамата бяхме отново във всекидневната, където старата дама продължаваше невъзмутимо да бродира покривчицата. Когато влязохме, тя сложи ръкоделието на скута си и ни погледна изпитателно с прямите си сини очи.

– За себе си съм убедена, сър – каза тя, – че в случая се касае за някаква грешка и че пакетът изобщо не е бил предназначен за мен. На няколко пъти казвах това на служителя от Скотланд Ярд, но той просто не ми обърна внимание. Доколкото ми е известно, на този свят аз нямам никакви врагове. Защо тогава някой ще ми устройва такава груба шега?

– Споделям вашето мнение, госпожице Къшинг – каза Холмс, сядайки до нея. – Смятам, че е повече от вероятно...

Той млъкна и като се обърна към него, с почуда забелязах, че наблюдава крайно съсредоточено профила на възрастната дама. За миг върху напрегнатото му лице се изписаха изненада и задоволство, но когато тя обърна поглед към него, за да разбере причината за мълчанието, изразът му отново бе станал толкова сериозен, колкото беше и преди. Аз

също се взрях внимателно в опънатите ѝ прошарени коси, в кокетната ѝ шапчица, в малките ѝ позлатени обици, в спокойните ѝ черти, но не успях да открия нищо, с което да си обясня явното вълнение на моя приятел.

– Има един-два въпроса, които...

– О, изморих се вече от въпроси! – възкликна нетърпеливо госпожица Къшинг.

– Вие имате две сестри, струва ми се.

– Откъде знаете?

– Още с влизането си в стаята забелязах над камината групов портрет на три дами, едната от които очевидно сте вие самата, а другите две така много приличат на вас, че не може да има никакво съмнение относно роднинството ви.

– Да, напълно сте прав. Това са моите сестри Сара и Мери.

– А тук, до лакътя ми, има друга снимка, направена в Ливърпул. На нея вашата по-малка сестра е в компанията на мъж, който, ако се съди по униформата, е стюард на кораб. Доколкото забелязвам, по това време тя не е била омъжена.

– Вие твърде бързо забелязвате всичко.

– Това ми е професията.

– Да, и тук сте прав. Но тя се омъжи за господин Браунър няколко дена след това. Когато е правена снимката, той работеше в Южноамериканската параходна линия, но беше така привързан към сестра ми, че не можеше да понася мисълта да бъде дълго време далеч от нея, и затова се премести на линията Ливърпул–Лондон.

– А, може би на „Конкърър“?

– Не, когато за последен път го видях, беше на „Мейдей“. Преди да наруши клетвата си да не пие, Джим имаше обичай да ми се обажда, щом пристигне тук. След това обаче, стъпеше ли на брега, веднага бързаше да отиде в кръчмата. Напиваше се от малко и ставаше сприхав и необуздан. Ах, пагубен беше денят, когато взе отново чашата в ръка. Първо престана да ме посещава, после се скара със Сара, а откакто Мери спря да пише, изобщо не знам как вървят нещата при тях.

Очевидно беше, че тази тема вълнува особено много госпожица Къшинг. Както повечето хора, които живеят самотно, отначало тя се стесняваше, но после стана извънредно словоохотлива. Разказа ни много подробности за своя зет, стюарда, а после отклони разговора към някогашните си наематели, студентите по медицина, и ни разправи надълго и нашироко за техните безчинства, даде ни имената им и имената на

болниците, където работят. Холмс слушаше внимателно всичко това, като от време на време задаваше по някой въпрос.

– Чудно ми е – каза той, – че вие и вашата сестра Сара не живеете заедно, след като и двете нямате семейства.

– Ах, не познавате характера на Сара, иначе не бихте се чудили. Направих опит, когато дойдох в Кройдън, но не можах да изтрая дълго и преди два месеца се наложи да се разделим. Не искам да казвам нищо лошо за собствената си сестра, но тя е човек, който обича да се бърка в работите на другите и на когото трудно се угажда.

– Казахте, че се е скарала с роднините ви в Ливърпул.

– Да, макар че по едно време бяха най-добри приятели. Сара дори отиде да живее там, за да бъде по-близо до тях, а сега не ѝ достигат думи, за да черни Джим Браунър. През последните шест месеца, които прекара тук, не говореше за нищо друго освен за неговото пианство и за грубите му обноски. Предполагам, че се е опитала да се бърка в живота им, а той ѝ е казал някоя и друга остра дума и така е започнало всичко.

– Благодаря ви, госпожице Къшинг – каза Холмс, като стана и се поклони. – Казахте, струва ми се, че вашата сестра Сара живее на „Ню стрийт“ в Уолингтън, нали? Довиждане и много съжалявам, че трябваше да бъдете обезпокоявана във връзка с този случай, с който, както твърдите, нямате нищо общо.

Когато излязохме навън, тъкмо минаваше един файтон и Холмс го спря.

– Далеч ли е Уолингтън? – попита той.

– О, само на около миля, сър.

– Чудесно! Скачайте вътре, Уотсън! Трябва да ковим желязото, докато е горещо. Колкото и обикновен да е случаят, в него има една-две поучителни подробности. Кочияш, пътьом спри пред телеграфо-пощенската станция!

Холмс изпрати някаква кратка телеграма и прекара останалата част от пътя полуизлегнат във файтона, с килната над носа си шапка, за да предпазва лицето си от слънцето. Файтонът спря пред една къща, подобна на онази, която току-що бяхме напуснали. Моят приятел нареди на файтонджията да ни чака и тъкмо бе сложил ръка върху чукчето, когато вратата се отвори и някакъв важен млад господин, облечен в черно и с лъскав цилиндър на главата, се появи на прага.

– В къщи ли е госпожица Къшинг? – попита Холмс.

– Госпожица Сара Къшинг е много болна – отвърна младият джентълмен. – От вчера страда от тежко нервно разстройство. Като неин

домашен лекар не мога да поема отговорността да разреши на когото и да било да я безпокои. Бих ви препоръчал да наминете отново след десет дни. – Той надяна ръкавиците си, затвори вратата и закричи по улицата.

– Е, щом не може, не може – рече примирено Холмс.

– Тя навярно не би могла или пък не би желала да ви каже много нещо.

– Аз не идвах при нея, за да ми казва каквото и да било – отвърна Холмс. – Исках само да я видя. Мисля обаче, че разбрах всичко, което ми е нужно. Кочияш, отведи ни до някой приличен ресторант, където можем да хапнем. След това ще се отбием в полицейския участък при нашия приятел Лестрейд.

По време на лекия и приятен обед Холмс говори само за цигулки. С голямо оживление ми разказа как купил своя страдивариус от един евреин, търговец на стари вещи на „Тотнъм Корт Роуд“, само за петдесет и пет шилинга, докато в действителност той струвал най-малко петстотин гвинеи. От историята със страдивариуса Холмс премина към Паганини и ние стояхме почти цял час над бутилка бордо, а той ми разправяше анекдот след анекдот за този необикновен човек.

Следобедът беше доста напреднал и горещите слънчеви лъчи се бяха превърнали в меки отблясъци, когато се озовахме в полицейския участък. Лестрейд ни чакаше на вратата.

– Има телеграма за вас, господин Холмс – рече той.

– Ха, ето го и отговорът! – Холмс разпечата телеграмата, хвърли й бегъл поглед, после я смачка и я сложи в джоба си. – Това е добре – рече той.

– Открихте ли нещо?

– Открих всичко.

– Как! – Лестрейд го загледа изумено. – Вие се шегувате.

– Никога през живота си не съм бил по-сериозен. Извършено е потресаващо престъпление и аз смятам, че съм разкрил всяка негова подробност.

– А престъпника?

Холмс надраска няколко думи върху гърба на една своя визитна картичка и я подаде на Лестрейд.

– Ето името му – рече той. – Не бихте могли да го арестувате по-рано от утре вечер. Моля ви изобщо да не споменавате за моето участие в разследването, тъй като желая да ме свързват само с престъпления, чието разкриване представлява известна трудност. Да вървим, Уотсън!

Двамата се отправихме към гарата, като оставихме Лестрейд да се взира доволно в картичката, която Холмс му беше подал.

– Този случай – каза Холмс същата вечер, когато бъбрехме, пушейки пурите си в квартирата ни на улица „Бейкър“ – е подобен на онези, които сте записали в колекцията си под заглавията „Етюд в червено“ и „Знакът на четиримата“, при чието разследване бяхме принудени да вървим по обратния път – от следствията към причините. Писах на Лестрейд да ни съобщи подробностите, които все още ни липсват и до които ще се добере едва след като арестува убиеца. Убеден съм, че ще се справи добре с тази задача, защото, макар и да е лишен от способността да разсъждава логично, става упорит като булдог, щом веднъж проумее какво има да върши. Впрочем, благодарение на своята упоритост той успя да се издигне до високия си пост в Скотланд Ярд.

– Значи още не сте приключили случая? – попитах аз.

– В основни линии съм го приключил. Знаем кой е извършителят на това възмутително дело, макар че една от жертвите още не е известна. Вие, разбира се, вече сте направили своите заключения, нали?

– Предполагам, че този Джим Браунър, стюардът от линията Ливърпул – Лондон, е човекът, когото подозирате?

– О, не само че го подозирам, но съм напълно сигурен.

– И все пак не виждам нищо друго освен някои твърде смътни указания.

– Напротив, напротив, за мен нещата едва ли биха могли да бъдат по-ясни. Ще повтора накратко главните моменти. Ние пристъпихме към случая съвсем на сляпо, което винаги е голямо преимущество. Не бяхме си изградили предварително никаква версия, трябваше само да отидем да извършим оглед и да си направим изводи от нашите наблюдения. Какво видяхме най-напред? Една спокойна и почтена дама, която очевидно не криеше никаква тайна, и една фотография, която ми разкри, че въпросната дама има две по-млади сестри. Изведнъж ми мина през ума, че пакетът може да е бил предназначен за една от тях. Оставих тази идея настрана с намерението да ѝ потърся опровержение или потвърждение при по-удобен момент. Тогава, ако си спомняте, отидохме в градината и разгледахме необичайното съдържание на малката жълта кутия. Като видях, че канапът е от онзи вид, с който моряците обикновено шият корабните платна, изведнъж в нашето разследване се усети морски полъх. Когато установих, че възелът е направен по моряшки, че пакетът е бил изпратен от пристанищен град и че мъжкото ухо е пробито за обича, което е характерно за моряци, а не за обитатели на сушата, бях вече

напълно сигурен, че всички актьори в трагедията трябва да се търсят сред онази категория хора, чийто живот е свързан по един или друг начин с морето. Когато стигнах до адреса върху пакета, забелязах, че е написано „Госпожица С. Къшинг“. Най-възрастната сестра е госпожица Къшинг естествено, но макар собственото ѝ име да започва със „С“, пакетът би могъл да бъде предназначен и за една от другите ѝ сестри. В такъв случай трябваше да прехвърлим разследването си върху съвсем нова основа. Ето защо се върнах в къщата с намерението да изясня този момент. Тъкмо се канех да уверя госпожица Къшинг, че споделям убеждението ѝ, че е станала някаква грешка, когато – може би си спомняте – изведнъж замлъкнах. Причината бе, че неочаквано видях нещо, което силно ме изненада и което в същото време стесни значително полето на нашето разследване. Като медик вие безспорно знаете, Уотсън, че в човешкото тяло няма друга част, която да е така разнообразна, както ухото. По правило ушите на всеки човек си имат своята особеност и са напълно различни от ушите на който и да било друг. В един от миналогодишните броеве на списание „Антропология“ можете да намерите две кратки монографии по този въпрос, написани от мен. Затова аз изследвах като специалист ушите в кутията и внимателно отбелязах анатомическите им особености. И представете си изненадата ми, когато, гледайки госпожица Къшинг, забелязах, че нейното ухо напълно прилича на женското ухо, което току-що бях изследвал. Това в никакъв случай не можеше да бъде съвпадение. Същата умалена мида, същата широка извивка на горния и вътрешния хрущял. В общи линии, може да се каже, че това беше почти същото ухо. Разбира се, веднага осъзнах голямото значение на това мое откритие. Очевидно беше, че жертвата е кръвна роднина на госпожица Къшинг – при това твърде близка навярно. Тогава поведох разговор за семейството и вие си спомняте, че тя ни даде някои особено важни сведения. Най-важното от тях бе, че името на една от сестрите ѝ е Сара и че съвсем доскоро адресът ѝ е бил същият. Това обясняваше как е станала грешката и за кого всъщност е бил предназначен пакетът. После научихме подробностите за стюарда, женен за третата сестра, както и обстоятелството, че в един период от време той е бил свързан с толкова тясно приятелство със Сара, че тя дори отишла да живее в Ливърпул, за да бъде по-близко до Браунъррови, но по-късно някакво спречкване станало причина да се разделят. В резултат на това спречкване от няколко месеца между тях вече не е съществувала никаква връзка, тъй че, ако Браунър е искал да изпрати някакъв пакет на мис Сара, той несъмнено би го изпратил до стария ѝ адрес. Сега вече нещата започнаха да се

изясняват. Бяхме научили за съществуването на този стюард, импулсивен човек, способен на силни чувства – спомнете си, че той се отказал от една много по-висока длъжност, за да бъде по-близо до жена си, – склонен от време на време да се отдава на тежко пиянство. Имаме сериозно основание да смятаме, че жена му е била убита, а заедно с нея и един мъж – по всяка вероятност също моряк. На първо място като мотив за убийството се явява ревността. Но защо тези доказателства за злоещото деяние са изпратени на мис Сара Къшинг? Може би защото по време на престоя си в Ливърпул тя по някакъв начин е станала причина за събитията, довели по-късно до кървавата трагедия. Обърнете внимание и на обстоятелството, че параходите по тази линия спират в Белфаст, Дъблин и Уотърфорд, следователно, ако предположим, че Браунър е извършил престъплението и веднага се е качил на своя параход „Мейдей“, Белфаст е първото място, откъдето той е могъл да изпрати ужасяващия пакет. В този етап на разследването беше възможно и едно друго разрешение на загадката и макар да го смятах за напълно неправдоподобно, реших да го изясня, преди да продължа по-нататък. Един отхвърлен любовник би могъл да убие господин и госпожа Браунър и в такъв случай мъжкото ухо би могло да принадлежи на съпруга. Имах много сериозни възражения срещу тази версия, но тя все пак не беше напълно изключена. Затова телеграфирах на моя приятел Елгър от ливърпулската полиция и го помолих да провери дали госпожа Браунър си е у дома и дали господин Браунър е отплавал с „Мейдей“. След това отидохме в Уолингтън да посетим госпожица Сара. Бях любопитен преди всичко да видя доколко наследствената за тяхното семейство форма на ухото е на лице у нея. Освен това, разбира се, тя можеше да ни даде важни сведения, макар в себе си да не вярвах много, че ще го стори. Несъмнено госпожица Сара беше чула още предния ден историята, тъй като цял Кройдън говореше за нея, а тя единствена би могла да знае за кого е бил предназначен пакетът. Ако е искала да помогне на правосъдието, вече трябваше да е влязла във връзка с полицията. Така или иначе, ние бяхме длъжни да я посетим, затова и отидохме. Открихме обаче, че новината за пристигането на този пакет – болестта ѝ датираше от това време – беше оказала такова силно въздействие върху нея, че тя бе получила нервно разстройство. Беше повече от ясно, че напълно е разбрала значението на пратката, но не по-малко ясно бе и това, че трябваше да почакаме известно време, ако искахме да получим помощ от нея. Нейната помощ обаче не ни беше нужна. Отговорът на загадката вече ни чакаше в полицейския участък – бях помолил Елгър да ми изпрати сведенията си там.

Нищо не можеше да бъде по-убедително: къщата на госпожа Браунър повече от три дни била затворена и съседите ѝ смятали, че е отишла на юг да се види с роднините си; в управлението на параходната компания се установило, че Браунър е отплавал с „Мейдей“. Според моите изчисления параходът трябва да пристигне на Темза утре вечер. Там Браунър ще бъде посрещнат от не особено проникателния, но твърд и упорит Лестрейд и аз очаквам тогава вече да получим няколко подробности, които все още ни липсват.

Шерлок Холмс не остана разочарован в очакванията си. Два дни по-късно той получи обемист плик, който съдържаеше кратка записка от детектива и няколко изписани на машина страници, формат 33 x 44.

– Лестрейд е успял да го залови – рече Холмс, поглеждайки към мен. – Може би ще ви бъде интересно да чуете какво пише.

„Драги господин Холмс,

Съобразно плана, който ние начертахме, за да проверим предположенията си – това «ние» звучи много хубаво, нали, Уотсън? – вчера в 18 часа отидох на «Албърт Док» и се качих на парахода «Мейдей», принадлежащ на параходната пощенска компания «Ливърпул – Дъблин – Лондон». След поисканата справка ми отговориха, че на борда се намира стюард на име Джим Браунър и че по време на плаването той се е държал по толкова странен начин, че капитанът се е видял принуден да го отстрани от длъжност. Когато влязох в неговата каюта, го заварих да седи на един сандък, обронил глава в ръцете си, и да се люлее напред-назад. Той е едър, як мъж, гладко обръснат и силно мургав – прилича малко на Олдридж, който ни помогна при онази лъжлива история с пералнята. Като чу по каква работа съм дошъл, Браунър скочи на крака. Аз допрях свирката си до устните, за да извикам неколцината полицаи, които стояха наблизко, но той очевидно нямаше намерение да се съпротивява и съвсем кротко си подаде ръцете, за да му сложа белезниците. Отведохме го в участъка, като взехме, разбира се, и сандъчето, мислейки, че може да намерим в него някои доказателства за вината му. Освен големия остър нож, какъвто имат повечето моряци, не намерихме обаче нищо подозрително. Все пак смятаме, че не са ни нужни повече доказателства, защото, когато го заведохме при полицейския следовател, той помоли за разрешение да направи самопризнания, които бяха

записани от нашия стенограф. Имаме три машинописни копия, едното от които прилагам към писмото си. Както предполагам от самото начало, случаят се оказва изключително банален и прост, но аз много Ви благодаря за помощта, която ми оказахте в моето разследване. Приемете най-сърдечните ми почитания. Искрено ваш,

Дж. Лестрейд“

– Хм, разследването наистина се оказва много просто – забеляза Холмс, – но аз не мисля, че на него му се е виждало такова, когато ме повика в началото. Както и да е, сега нека чуем какво казва за свое оправдание Джим Браунър. Това са неговите показания, направени пред инспектор Монтгомъри в Шадуелския полицейски участък, и – можем да бъдем напълно сигурни, че са достоверни.

„Имам ли да казвам нещо? Да, имам да казвам, и то много. Ще направя пълни самопризнания. Ако искате, обесете ме, ако искате – не. Все ми е едно какво ще сторите. Повярвайте ми, не съм затворил нито за миг очи, откакто извърших това, и не вярвам да ги затворя, докато не дойде време за вечния сън. Понякога виждам неговото лице, но повечето пъти – нейното. Няма миг, в който някой от двамата да не е пред очите ми. Той изглежда навъсен и зъл, но по нейното лице е изписана изненада. Да, невинното агънце, тя наистина е била изненадана, когато е прочела края си в очите, които рядко са поглеждали към нея другояче, освен с любов.

Но за всичко е виновна Сара и дано проклятието на един съсипан човек я стигне и кръвта в жилите ѝ да се разложи! Не мислете, че с това искам да оправдая себе си. Не. Вярно е, че се върнах към пиенето и се напихах като животно, но тя щеше да ми прости и щеше да ми остане вярна до гроб, ако тази жена не беше прекрачила прага на къщата ни. Защото Сара Къшинг ме обичаше – това лежи в основата на цялата история, – обичаше ме дотогава, докато цялата ѝ любов не се превърна в жлъчна омраза, когато разбра, че скъпя много повече отпечатъка от крака на жена ми в калта, отколкото нейното тяло и душа.

Те бяха три сестри. Най-възрастната беше добра жена, втората беше демон, а третата – ангел. Сара беше на тридесет и три, а Мери на двадесет и девет, когато се ожених за нея. Бяхме безкрайно щастливи след като свихме гнездо и в цял Ливърпул нямаше по-добра съпруга от

моята Мери. Тогава поканихме Сара на гости за една седмица. Седмицата обаче се превърна в месец, после мина втори, че и трети и тя заживя при нас като член на семейството.

По това време бях въздържател, ние слагахме по малко пари настрана и бъдещето ни изглеждаше от щастливо по-щастливо. Господи, кой е могъл да мисли, че ще се стигне до всичко това? Кой е могъл дори да го сънува?

Обикновено се прибирах у дома в края на седмицата, а понякога задръжаха парахода в пристанището за товарене, оставах и по цяла седмица, и тогава прекарвах доста време в компанията на моята балдъза Сара. Тя е висока, красива, черноока жена, буйна и пламенна, с гордо вдигната глава, а очите ѝ винаги така блестят, сякаш са пълни с искри от кремък. Но аз никога не съм и помислял за нея, щом моята малка Мери беше там. Кълна се в това и се надявам на божиата милост.

Понякога ми се струваше, че тя обича да остава насаме с мен, често ме придумваше да излезем заедно на разходка, но аз не виждах нищо лошо в това. Една вечер обаче очите ми се отвориха. Като се върнах от кораба, заварих у дома само Сара, жена ми беше излязла. «Къде е Мери?» – попитах аз. «О, тя отиде да плати някаква сметка» – отвърна Сара. Аз бях нетърпелив да я видя и крачех напред-назад из стаята. «Не можеш ли да бъдеш щастлив поне пет минути без Мери, Джим? – рече тя. – Не е много ласкаво за мен, че моята компания не те задоволява дори за толкова кратко време.» «Така е, момичето ми» – казах аз, като протегнах снизходително ръка към нея, но тя в миг я сграбчи в своите ръце, които горяха сякаш от треска. Погледнах в очите ѝ и там прочетох всичко. Излишно беше да говорим. Аз се намръщих и отдръпнах ръката си. Тя постоя мълчаливо още малко, после протегна ръка, потупа ме по рамото и рече: «Внимавай, Джим» – и с подигравателен смях избяга от стаята.

От този момент нататък Сара ме намрази с цялата си душа и сърце, а тя е от тези жени, които умеят да мразят. Бях глупак, че я оставих да живее при нас – заслепен глупак, – не казах обаче нищо на Мери, защото знаех, че това ще я огорчи. Нещата си вървяха почти както преди, но след време започнах да откривам, че самата Мери постепенно се променя. Вече не беше кротка и доверлива, както преди, а стана затворена и мнителна, искаше да знае къде съм бил и какво съм правил, от кого получавам писма, какво имам в джобовете си и хиляди други подобни глупости. Ден след ден тя ставаше все по-особена и раздражителна и помежду ни възникваха безпричинни кавги. Аз бях крайно озадачен от

всичко това. Сара вече ме отбягваше, но двете с Мери бяха просто неразделни. Сега разбирам какви интриги е плела тя и как е настройвала жена ми против мен, но по онова време бях толкова сляп, че нищо не подозирах. Наруших клетвата си и започнах отново да пия, но съм убеден, че никога нямаше да го направя, ако Мери си беше останала същата. Сега вече тя имаше основание да се отвращава от мен и пропастта между нас все повече и повече растеше. Тогава в историята се намеси Алек Феърбеърн и положението стана хиляди пъти по-лошо от преди.

Отначало той идваше в дома ми, за да се вижда със Сара, но скоро започна да се среща и с нас, защото беше обаятелен и се сприятеляваше бързо навсякъде, където отидеше. Беше напет, самоуверен човек, с елегантни дрехи и къдрава коса. Бе обиколил половината свят и умееше да разказва за видяното и преживяното. Не отричам, че беше приятен за компания и имаше доста вежливи маниери за моряк, затова си мисля, че е прекарвал повечето време на кърмата, отколкото на бака. Цял месец той влизаше и излизаше от моя дом, без изобщо да ми мине и през ум, че тези изискани маниери и занимателност могат да доведат до беда. Най-накрая обаче едно нещо ме накара да се усъмня и от този ден нататък за мен вече нямаше покой.

Това нещо беше съвсем дребно на вид. Влизайки неочаквано във всекидневната, видях върху лицето на жена ми да се изписва радостна усмивка, но щом ме съзря, усмивката ѝ изчезна и тя извърна поглед разочаровано. Това ми стигаше. Моите стъпки тя можеше да сбърка единствено със стъпките на Алек Феърбеърн. Ако той ми се беше изпречил в момента, щях да го убия, защото, ядосам ли се, ставам като луд. Мери видя пламъка на ненавистта в очите ми, спусна се към мен и сграбчи с две ръце ръкава ми. «Недей, Джим, недей!» – извика тя. «Къде е Сара?» – попитах аз. «В кухнята» – отвърна тя. «Сара – казах аз, като отидох при нея, – този човек, Феърбеърн, никога вече да не пристъпва прага ми!» «Че защо?» – рече тя. «Защото аз заповядвам.» «О! – рече тя. – Щом моите приятели не са желани в твоята къща, то значи, че и аз не съм.» «Ти можеш да правиш каквото искаш – рекох аз, – но ако Феърбеърн си покаже още веднъж лицето тук, ще ти изпратя едно от ушите му за спомен.» Тя, струва ми се, се уплаши от изражението ми, защото не отговори нито дума и още същата вечер напусна къщата.

Не знам дали постъпките на тази жена бяха проява на чиста злоба, или пък е смятала, че ще ме настрои срещу жена ми, подтиквайки я към непорядъчност, но във всеки случай тя нае една къща през две улици и започна да дава квартири на моряци. Феърбеърн почти непрекъснато ѝ

гостуваше, а Мери отиваше да пие чай със сестра си и с него. Не знам колко често е ходела, но един ден я проследих и тъкмо влязох през вратата, Фьърбеърн избяга през задната градинска стена като страхлив подлец, какъвто всъщност и беше. Аз се заклевх пред жена си, че ще я убия, ако още веднъж я видя в неговата компания, и я поведох към къщи, разплакана, трепереща и пребледняла като лист хартия. Помежду ни нямаше вече и следа от любов. Чувствах, че тя ме мрази и се страхува от мен, а когато това взе да ме тласка все повече към пиянство, тя започна и да ме презира.

Сара видя, че не може да си изкарва препитанието в Ливърпул, и затова, доколкото знам, отиде да живее при сестра си в Кройдън, а работите у дома продължиха да вървят все по същия начин. Накрая дойде и последната седмица, а заедно с нея и цялото това нещастие и гибел.

Ето как стана всичко. Бяхме потеглили с «Мейдей» на седемдневно плаване, но някаква голяма бъчва се разхлаби и изметна една от хоризонталните греди, затова се наложи да се върнем за около дванадесет часа в пристанището. Аз слязох от парахода и си тръгнах към къщи.

Мислех си каква изненада ще бъде това за жена ми, пък и тайно се надявах, че тя може би ще се зарадва да ме види тъй скоро. Тази мисъл още ми се въртеше в главата, когато свих в нашата улица. В същия миг край мен мина файтон, в който седяха тя и Фьърбеърн. Двамата си бърбяха и се смееха, и изобщо не ме забелязаха, докато аз стоях и ги наблюдавах от тротоара.

Повярвайте ми, давам ви честната си дума, от този миг нататък вече не бях господар на себе си и като се връщам назад, всичко ми се струва същински сън. Напоследък пиех много и двете неща, събрани заедно, направо ме накараха да полудея. И сега усещам в главата си едно туптене като от докерски чук, но онази сутрин сякаш самата Ниагара фучеше и свистеше в ушите ми.

Плюх си на петите и затичах след файтона с тежкия дъбов бастун в ръка. В началото яростта просто ми пречеше да разсъждавам. Докато тичах обаче, съзнанието ми взе да се прояснява и аз се изхитрих да остана малко назад, тъй че да мога да ги виждам, без аз самият да бъда забелязан. Скоро файтонът спря пред гарата. Около гишетото имаше огромна тълпа и аз успях да се приближа до тях, без да ме видят. Купиха си билети за Ню Брайтън. Купих си и аз, но във влака седнах три купета по-назад. Когато пристигнахме, те тръгнаха по крайбрежния булевард, а аз ги следвах неотлъчно на стотина ярда разстояние. Накрая наеха лодка с гребла и се качиха в нея – денят беше много горещ и те навярно

смятаха, че във водата ще им бъде по-прохладно.

Сякаш някой ми ги пхна в ръцете. Имаше омара и на повече от няколко ярда човек не можеше да види нищо пред себе си. Аз също наех лодка и потеглих след тях. Виждах неясните им очертания отпред, но те се движеха почти толкова бързо, колкото и аз, и сигурно се бяха отдалечили на около миля от брега, преди да ги застигна. Омарата обгръщаше и трима ни като плътна завеса. Господи, ще забравя ли някога лицата им, когато видях кой се намира в застигащата ги лодка? Тя изпищя. Той изруга като обезумял и замахна към мен с едно от греблата, защото навярно бе прочел в очите ми смъртната си присъда. Избегнах удара, замагнах на свой ред с бастуна и му пръснах главата, сякаш беше яйце. Въпреки безумния си гняв нея може би щях да пощадя, но тя го прегърна, зариди и взе да вика: «Алек, Алек!» Замахнах отново и тя се простря до него. Бях като див звяр, усетил миризма на кръв. Ако Сара беше там, ей богу и нея щях да нареда до тях. Извадих ножа си – и това е! Казах ви всичко. Испитвах дива радост при мисълта как ще се почувства Сара, като получи тези доказателства за последствията от своето вмешателство. Завързах телата за лодката, измъкнах една дъска от дъното ѝ и я изчаках да потъне. Знаех добре какво ще си помисли собственикът – заблудили са се в омарата и течението ги е отнесло в открито море. Поизчистих се, върнах се на брега и се прибрах на кораба, без нито една жива душа да разбере какво се бе случило. Същата нощ приготвих пакета за Сара Къшинг и на следния ден го изпратих от Белфаст.

Ето ви цялата истина за случилото се. Можете да ме обесите или да направите каквото друго искате с мене, но няма да ме накажете повече, отколкото вече съм наказан. Не мога да затворя очи, без да видя тези две лица, вторачени в мен – вторачени как го в мига, когато ме видяха да се появявам с лодката през омарата. Аз ги убих бързо, но сега те ме убиват бавно. И ако прекарам още една такава нощ, до сутринта ще бъда или луд, или мъртъв. Няма да ме оставите сам в килията, нали, сър? За бога, недейте и нека в предсмъртния ви час с вас се отнесат така, както вие сега с мен.“

– Какъв е смисълът на всичко това, Уотсън? – рече Холмс мрачно, оставяйки настрана изписаните на машина листове. – На каква цел е послужила цялата верига от мъка, насилие и страх? Би трябвало да приемем, че тази драма се е разиграла по нечия воля, иначе ще излезе, че нашата вселена се управлява от случайността, а това е немислимо. Но чия? Това е големият и вечен въпрос, отговор на който човешкият разум

Картонената кутия

още не е намерил.

КРАЙ

© 1991 Красимира Тодорова, превод от английски

Arthur Conan Doyle
The Adventure of the Cardboard Box, 1892

Сканиране, разпознаване и редакция: Борис Борисов, 2008

Публикация

АРТЪР КОНАН ДОЙЛ
Избрани произведения в три тома
ТОМ ВТОРИ
Избрани разкази

Красимира Тодорова, съставител и преводач, 1991
Художник на корицата и оформление ХРИСТО ЖАБЛЯНОВ
Редактор КРАСИМИРА АБАДЖИЕВА
Художествен редактор ВАСИЛ МИОВСКИ
Техн. ред. Костадинка Апостолова
Коректор МАЯ ХАЛАЧЕВА

ISBN 954-419-001-5

Английска. Първо издание. Дадена за набор м. февруари 1991 г. Подписана за печат м. юли 1991 г. Излязла от печат м. август 1991 г. Формат 16/60/90. Печати коли 9.5.

Издателски коли 9.5.

Цена 9,90 лв.

ДФ „ОТЕЧЕСТВО“, София
ДФ „Георги Димитров-90“ – София
с/о Jusautor, Sofia

Arthur Conan Doyle
Penguin Books, 1985

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/7296>]